

Hastalar Hukukuna Dair 17. Yüzyıl Tarihli Bir Eser: İbn Tâcuddîn el-Hanefî'nin Ahkâmu'l-merdâsı ve Hastalarla İlgili Fıkhî Hükümler

A 17th Century Work on the Law of Patients: İbn Tâj al-Dîn al-Hanafî's Ahkâm al-mardâ and Fiqh Provisions Concerning Patients

Dr. Öğr. Üyesi Merve ÖZAYKAL

İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
İstanbul University, Faculty of Theology, Department of Islamic Jurisprudence
mervezaykal@istanbul.edu.tr

 [0000-0002-6412-9917](https://orcid.org/0000-0002-6412-9917)

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

Kabul Tarihi / Accepted

Yayın Tarihi / Published

01 Aralık / December 2022

09 Eylül / September 2023

15 Eylül / September 2023

Atıf Bilgisi / Cite as:

Özaykal, Merve. "Hastalar Hukukuna Dair 17. Yüzyıl Tarihli Bir Eser: İbn Tâcuddîn el-Hanefî'nin Ahkâmu'l-merdâsı ve Hastalarla İlgili Fıkhî Hükümler", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (Eylül 2023), 608-634.
<http://doi.org/1051702/esoguifd.1213377>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

Hastalar Hukukuna Dair 17. Yüzyıl Tarihli Bir Eser: İbn Tâcuddîn el-Hanefî'nin *Ahkâmu'l-merdâsı* ve Hastalarla İlgili Fıkhî Hükümler

Öz ► Bu çalışmanın ana konusu, 17. yüzyıl Osmanlı fakihi İbn Tâcuddîn el-Hanefî'nin kaleme aldığı *Ahkâmu'l-merdâ* isimli eseridir. Makalenin amacı, eser özelinde Hanefî fıkhında hastaya ilişkin hükümleri serdetmektir. İbn Tâcuddîn, mezhebin muteber kitaplarından alıntılar yapmak suretiyle ve klasik fıkıh eserlerinin bâb sistematîğini büyük oranda takip ederek bir hastalar hukuku monografisi ortaya koymuştur. Çalışmada öncelikle, Osmanlıda kâdılık ve müderrislik görevini icra etmiş bir alim olan İbn Tâcuddîn el-Hanefî'nin biyografisi kısaca verilmiş, ardından eser teknik yönleri ve içeriği açısından incelenmiştir. Daha sonra ise *Ahkâmu'l-merdâ* da yer alan ibâdât, muâmelât (özel hukuk) ve ceza hukuku alanlarında hastanın durumu ve hastalarla ilgili hükümler sunulmuştur. Yine eserde yer alan hastalıklar ve hükme etkisi, tedavi olmanın hükmü ve tedavide kullanılan yöntem ve maddelerin hükmü ele alınmıştır. Böylece ilgili eser özelinde, Hanefî fıkhında yer alan hastalar hukukuna ilişkin hükümler ve bilgiler sunularak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Hasta, Hastalık, *Ahkâmu'l-merdâ*, İbn Tâcuddîn el-Hanefî.

A 17th Century Work on the Law of Patients: Ibn Tāj al-Dīn al-Hanafī's Ahkām al-mardā and Fiqh Provisions Concerning Patients

Abstract ► The main subject of this study is the work named *Ahkām al-mardā*, written by the 17th century Ottoman jurist Ibn Tāj al-Dīn al-Hanafī. This work aims to reveal the rulings regarding medical patients in Hanafī jurisprudence. Ibn Tāj al-Dīn produced a monograph on the law of patients by quoting from the authoritative books of the school (*madhhab*), largely following the chapter order of classical fiqh works. In this study, first, the biography of Ibn Tāj al-Dīn al-Hanafī, a scholar who served as a judge and *mudarris* in the Ottoman Empire, is briefly presented and, secondly, the book is examined in terms of its technical aspects and content. Thereafter, the legal judgements related to patients in the areas of worship, private law, and criminal law found in *Ahkām al-mardā* are presented. Finally, diseases in the book and their effect on the judgment, the rulings of being treated, and the rulings of the methods and substances used in the treatment are discussed. Thus, the relevant work has been evaluated by presenting the legal judgements and information on the law of patients in Hanafī fiqh.

Keywords: Fiqh, Patient, Illness, *Ahkām al-mardā*, Ibn Tāj al-Dīn al-Hanafī.

Giriş

Arızî bir durum olan hastalık, kişinin fizyolojisini olduğu kadar iç dünyasını, psikolojisini, günlük hayatını ve sosyal yaşamını da etkiler. Hastalık durumu, kişiye hukuken bazen kolaylık sağlanmasını gerektirirken bazen de hukuki durumların lehine veya aleyhine olarak değişmesine yol

açabilir. Örneğin kusur yeteneğini ortadan kaldıran veya azaltan akıl hastalığı, bunaklık, epilepsi gibi durumlarda kişinin ceza ehliyeti düşebilir veya hafifleyebilir. Veya salgın bir hastalığa yakalanmış kişiye hukuken zorunlu olarak karantina uygulanması gündeme gelebilir. Özellikle hastalığın ehliyete etki ettiği durumlarda hastanın hukuk karşısında kişi olarak kalmaya devam edip etmeyeceği, evlilik, boşanma, alışveriş gibi hukuki fiillerinin kısıtlanıp kısıtlanmayacağı da önemli hususlardandır. Hukukta, sağlıklı insandan farklı olarak hastaya özel hükümlerin bulunması kaçınılmazdır. Fıkıhta da hastalık gibi özel hallerde, şartlara bağlı olarak zaruret, maslahat, kolaylık gibi prensiplerden yararlanılarak mükelleften zorluk giderilir. Hastalığın, hastanın sorumluluğunu tamamen kaldırma, hak kaybına sebebiyet verme, hastayı hak sahibi haline getirme veya fiil ve tasarruflarının hükmünü etkileme yönünde de etkisi olabilir. Klasik fıkıh eserleri hastalara ilişkin pek çok hüküm ihtiva etmektedir. Eserlerin muhtelif bölümlerinde dağınık halde yer alan bu bilgilerin bir araya gelmesi hastalar fikhini teşkil etmektedir. Bu noktada makalenin konusu ve ana kaynağı, hastalara ait tüm fikhî hükümleri tek bir çalışmada bulabileceğimiz, 17. yüzyıla ait *Ahkâmu'l-merdâ'* isimli kitaptır. Eserin müellifi İbn Tâcuddîn el-Hanefî (ö. 1060/1650), Osmanlı kâdısı ve fakihtir. İbn Tâcuddîn eserinde, fıkıh bâblarına göre hemen tüm konuları hasta açısından ele almıştır. Bu açıdan, tespit ettiğimiz kadarıyla eser, klasik fıkıhta türünün tek örneğidir. Makalenin amacı, Muhammed Sürûr el-Belhî tarafından yapılan tahkiki ve kısa bir incelemesi hariç daha önce hakkında bir çalışma bulunmayan bu nadide eseri hem okuyucuya tanıtmak hem de eser çerçevesinde klasik fıkıhın hastalar hukuku anlayışını özetle ortaya koymaktır. Bu noktada, klasik fıkıh eserlerindeki hastalara dair tüm hükümleri müstakil olarak sunmak değil, *Ahkâmu'l-merdâ'* özelinde ilgili hükümlerin panoramik olarak gösterilmesi hedeflenmektedir.

Türkçe literatürde hastalara dair fikhî hükümleri ele alan sınırlı sayıda çalışma vardır. Başlık itibarıyla en yakın olsa da Orhan Çeker'in "Fıkıh'ta Hasta" isimli makalesi² kapsamı itibarıyla tüm konulara değinmeyip hastaların ibadetlerine dair bazı meselelere ve daha ziyade ölüm hastalığı (maraz-ı mevt) ile ilgili hükümlere odaklanmaktadır. Emekli Müftü Ali Küçük'ün *Hastalar ve Engelliler İlmihali* kitabı,³ hastalıkların yanı sıra hastalık sayılmayan ve klasik fıkıhta ehliyet arızaları olarak bilinen sarhoşluk, çocukluk, hata, cehalet, yolculuk, hezl, sefeh, hayız, nifas gibi durumları da kapsadığından eserde hastalıklara yeterince ve derinlemesine yer verilememiştir. Şevket Pekdemir'in hazırladığı *İslâm Özürlüler Hukuku* isimli yüksek lisans çalışması,⁴ zihinsel ve fiziksel engelleri

¹ Ahmed b. İbrâhim b. Halîl İbn Tâcuddîn el-Hanefî, *Ahkâmu'l-merdâ'*, thk. Muhammed Sürûr el-Belhî (Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1997).

² Orhan Çeker, "Fıkıh'ta Hasta", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997), 31-65.

³ Ali Küçük, *Hastalar ve Engelliler İlmihali* (Ankara: Anıl Matbaa, 2006).

⁴ Şevket Pekdemir, *İslâm Özürlüler Hukuku* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

merkeze alarak öncelikle özürünün ehliyetini incelemiş ardından ibadet, aile, ticaret ve ceza hukuku alanlarında özürülere ait özel hükümleri irdelemiştir. Hastalar hukukunu bedensel engellilerle sınırlamış olsa da Türkçe literatürdeki en kapsamlı çalışmalardan biri Hilal Özay'ın *İslam Hukuku Açısından Bedensel Engellilik*⁵ isimli kitabıdır. Eser bedensel engellilerin haklarını ve yükümlülüklerini ortaya koymaya çalışmakta, bedensel engelin ibadet ve muâmelâta etkisini görme, işitme, konuşma engelleri ve ortopedik engel açısından klasik fıkıh temelinde ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Ali Kumaş ise *İslâm Engelliler Hukuku* isimli eserinde⁶ engelliliği zihinsel, ruhsal ve fiziksel şeklinde tasnif ederek engelliliğin sorumluluğa, ehliyete, haklara ve tasarruflara etkisini müstakil olarak analiz etmektedir. Mustafa Harun Kıyık'ın *İslâm Kişi Hukuku Açısından Akıl Hastalığı* isimli kitabı,⁷ fıkhen akıl hastalıklarının çerçevesini çizmekte, akıl hastalığının türlerini güncel bilgiler ışığında ortaya koymakta ve akıl hastalıklarının hak ve fiil ehliyetine etkisini incelemektedir. Yine Ahmet Ekşi'nin "Tedavi Sürecinde İbadet (Namaz Örneği)" isimli makalesi,⁸ hem klasik dönemde hem de çağımızda tedavi sürecindeki hastanın durumunun namaz ve temizlik hükümlerine etkisini araştırmaktadır. Çağdaş Arapça literatürdeki *Ahkâmu'l-marîd fi'l-fikhi'l-İslâmî: el-İbâdât ve'l-ahvâlu'ş-şahsiyye* isimli eser ise, klasik fıkıhta yer alan ve çağdaş dönemde ortaya çıkan hastalıkların ibadetlere ve şahıslar hukukuna etkisini değerlendirmektedir.⁹ Bir kısmı daha dar kapsamlı olarak engelliler hukukuna odaklanmış olsa da bu eserler, hastalar hukukunun muhtelif yönlerini incelemeleri itibariyle kıymetlidir. Çalışmamız ise farklı olarak, hastalar hukukunu erken sayılabilecek bir dönemde derli toplu, kapsamlı ve tüm yönleriyle ele alan *Ahkâmu'l-merdâ* isimli eseri merkeze alarak klasik fıkıhın tüm konularında hastalara ait hükümleri genel hatlarıyla sunmaktadır.

Makale kapsamında öncelikle, *Ahkâmu'l-merdâ*'nın müellifi İbn Tâcuddīn el-Hanefî kısaca tanıtılacaktır. Ardından eser önemi, yöntemi, kaynakları, sistematığı ve konuları açısından tanıtılıp klasik fıkıhın hastalara dair ahkâmı ibadât, muâmelât (özel hukuk) ve ceza hukuku açısından ele alınacaktır. Daha sonra, eserde yer alan hastalık ve tedavilerle ilgili hükümler serdedilecektir.

⁵ Hilal Özay, *İslam Hukuku Açısından Bedensel Engellilik* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2014).

⁶ Ali Kumaş, *İslâm Engelliler Hukuku* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018).

⁷ Mustafa Harun Kıyık, *İslâm Kişi Hukuku Açısından Akıl Hastalığı* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021).

⁸ Ahmet Ekşi, "Tedavi Sürecinde İbadet (Namaz Örneği)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 24 (2014), 347-370.

⁹ Ebûbekir İsmâil Muhammed Mîka, *Ahkâmu'l-Marîd fi'l-fikhi'l-İslâmî: el-İbâdât ve'l-ahvâlu'ş-şahsiyye* (Riyâd: Mektebetur'-Ruşd, 1984).

1. İbn Tâcuddîn el-Hanefî (ö. 1060/1650)

İbn Tâcuddîn el-Hanefî, hicrî 11. (miladî 17.) yüzyılda Osmanlı topraklarında yaşamış (h. 1007-1060 - m. 1598-1650), kâdılık ve müderrislik yapmış bir alimdir. Gerek Türkçe gerekse Arapça literatürde hakkında çok fazla bilgiye rastlayamadığımız müellife dair en kapsamlı tabakat bilgisi Muhibbî'nin eserinde yer almaktadır. Muhibbî *Hulâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî aşar* adlı hicrî 11. yüzyıl alimlerinin biyografilerine yer verdiği eserinde, müellifin tam ismini Ahmed b. İbrahim İbn Tâcuddîn el-Hanefî ed-Dımeşkî et-Tâcî şeklinde sunmaktadır.¹⁰ Müellif ise kitabı *Ahkâmu'l-merdâ* nın mukaddimesinde kendi ismini Ahmed b. İbrahim b. Halil olarak vermektedir.¹¹

İbn Tâcuddîn olarak şöhret bulmuş ve Şam'ın önde gelenlerinden olan müellif, hicrî 1007 yılında Dımaşk'ta doğdu. Dımaşk'ın en büyük vakıflarından dedelerinin Benû Tâcuddîn vakfını idare ediyordu. Dayısı Şâm Şeyhlerinden Abdulkâdir b. Süleyman ile birlikte Hazreti Şeyh Arslan'ın mezarının hizmetindedir. Anadolu'ya giderek eğitim aldı ve h. 1039 yılında er-Rakbu'ş-Şâmî'de kâdı oldu. Tekrar Anadolu'ya döndü ve sonra Mısır'da Fuvve kâdısı oldu. Azlinden sonra h. 1047 yılında üçüncü kez Anadolu'ya geldi. Sonra kazâ hizmetini bırakarak Şam'da Doğu Meşhed'de Dâru'l-hadis olarak bilinen Benî Umeyye Camii'nin Ahmediyye Medresesinde müderris olarak ders vermeye başladı. Hâriç rütbesiyle başlayıp daha sonra dâhil rütbesini aldı. Dımaşklı âlim Ahmed b. Yahyâ el-Behnesî'den sonra Azrâviyye Medresesinde müderrislik yaptı. Kâdılkudât Ebussuud eş-Şârânî'nin nâibi sıfatıyla Dımaşk kâdılığı görevini üslendi.¹² Eserinin mukaddimesinde belirttiği üzere İbn Tâcuddîn, kâdılık görevinin haricinde öncesinde fetvâ görevini de icra etmiştir.¹³ İbn Tâcuddîn 7 Şaban 1060 tarihinde vefat etmiş ve Kılıcıyye Medresesinde bânisi Emir Seyfeddîn Kılıç'ın ayak ucuna defnedilmiştir.¹⁴

2. Bir Hastalar Fıkhı Eseri Olarak *Ahkâmu'l-merdâ*

Müellifin yaşadığı tarihleri ve coğrafyayı dikkate alarak *Ahkâmu'l-merdâ* adlı eserin, 17. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı topraklarında kaleme alındığını ve benzer isimdeki çağdaş çalışmaları dışarıda bıraktığımızda, erken dönem fıkıh literatüründe türünün istisnai bir örneği olduğunu ifade edebiliriz. İsminden de anlaşılacağı üzere kitap, hastalar ahkâmını yani hastalara dair fıkhî hükümleri içermektedir. Hüküm kelimesi ve çoğulu olan ahkâm, dar manada hukukî değer yargısını ifade etse de

¹⁰ Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah el-Muhibbî ed-Dımaşki, *Hulâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî aşar* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 1/158.

¹¹ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 75.

¹² Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 1/158.

¹³ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 75-76.

¹⁴ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 1/158.

geniş anlamıyla, belirli bir konuya dair kurallar bütününe belirtir. Bu sebeple, belli bir konuya dair hükümleri toplayan eserler de başına ahkâm kelimesi getirilmek suretiyle adlandırılmıştır. *el-Ahkâmu's-sultâniyye* (devlet teşkilatı ve kamu hukuku), *ahkâmu's-siğâr* (çocuk hukuku), *ahkâmu'l-vakf* (vakıf hukuku) başlığını taşıyan eserler bunlara örnek olarak gösterilebilir.¹⁵ *Ahkâmu'l-merdâ* da içeriğiyle uyumlu olarak bu minvalde adlandırılmış bir eserdir.

Adlandırma hususunda dikkat çeken bir nokta da yazarın eseri hastalıklar hukuku (*ahkâmu'l-emrâd*) olarak değil hastalar hukuku (*Ahkâmu'l-merdâ*) şeklinde adlandırmış olmasıdır. Zira fikhin konusu bizzat hastalıklar değil hastanın fikhî durumudur. Bu açıdan kitap, hasta olan insanın hayatın farklı alanlarındaki durumlarını odağa almaktadır. Eseri bazı açılardan bir nevi hastalar ilmihali olarak görmek mümkün olsa da esasında müellif, mukaddimede de ifade ettiği üzere eseri fetvâ ve kazâ ameliyelerinde kolaylık olması için bir el kitabı olarak tasarlamıştır.¹⁶

Muhammed Sürûr Muhammed Murad el-Belhî tarafından tahkik ve incelemesi yapılmış olan eser, 1997 yılında Kuveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı tarafından basılmıştır. Muhakkik, eserin dört farklı mahtût nüshasına ulaşmış ve bunları kullanmıştır. Bunlar Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Süleymaniye Kütüphanesi ve Irak Müzesi Kütüphanesi nüshalarıdır. Muhakkik, diğer nüshalarda bulunmayan bazı metinleri ve müellifin taliklerini içermesi, ayrıca metinlerde daha az hata bulunması sebebiyle Irak Müzesi Kütüphanesi nüshasını esas alarak istinsah etmiş ve diğer nüshalarla karşılaştırarak tahkik etmiştir.¹⁷ Muhakkikin ifade ettiği üzere, her dört nüshada da kitabın ve müellifin ismi aynı şekilde geçmektedir. Bu şekilde eserin ismi ve müellife aidiyeti hususunda şüphe bulunmamaktadır.¹⁸

2.1. Eserin Önemi, Yöntemi ve Kaynakları

Ahkâmu'l-merdâ, hastalar hukukuna dair bir monograf olması itibariyle fikir olarak orijinal ancak içerik olarak bakıldığında derleme bir eserdir. Fakat buna rağmen genel olarak “ahkâm” başlıklı eserler literatürünün sınırlı olması ve özelde “*Ahkâmu'l-merdâ*” ismini taşıyan veya hastalar hukukuna dair kaleme alınan klasik döneme ait başka bir eserin -tespit ettiğimiz kadarıyla- yokluğu

¹⁵ Ahmet Özel, “Ahkâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/550-551.

¹⁶ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 75-76.

¹⁷ Muhammed Sürûr Muhammed Murad el-Belhî, “Menhecû't-tahkîk”, *Ahkâmu'l-merdâ* (Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve 'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1997), 12-13.

¹⁸ Belhî, “et-Ta'rîfu bi'l-kitâb”, *Ahkâmu'l-merdâ* (Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve 'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1997), 43.

çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Eserin muhakkiki Belhî'nin de ifade ettiği üzere, daha önce hastalar hukukunu müstakil bir şekilde toplayan bir eser bulunmamaktadır.¹⁹ Bu yönüyle temeyyüz eden eserin, çağdaş dönemde kaleme alınan hastalar fihî kitaplarına da öncülük ettiği söylenebilir.

İbn Tâcuddîn, Hanefî fakihî ve kâdîsî olması sebebiyle kitabında Hanefî eserlerden hastalar hukukuna dair bilgileri toplamıştır. Osmanlı döneminde yaşayan âlim, fetva ve kazâ makamında olduğu için hem kendisi hem de diğer alimler için mesleklerini icra ederken yararlanmak üzere bu eseri kaleme almıştır. Müellif, mezhebinin temel eserlerini bu gözle tarayarak hastalar hukukuna dair bilgilere eserinde yer vermiştir. Eserin muhakkiki Belhî, müellifin yararlandığı 76 eser tespit etmiştir.²⁰ Müellifin tüm bu eserleri görmüş olması ve derli toplu bir şekilde bâblara göre ayırarak bilgileri sunması büyük bir çabanın ürünüdür.

Tespit ettiğimiz kadarıyla müellif, en çok Kâdîhân'ın *Fetâvâ Kâdîhan'ı*, Zeynüddîn el-Mergînânî'nin *Fusûlü'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm*, Radiyuddîn es-Serahsî'nin *el-Vecîz fi'l-fetâvâsı*, Tâhir b. Abdurreşîd el-Buhârî'nin *Hülâsatu'l-fetâvâsı* ve Şeyh Bedreddîn Simâvî'nin *Câmiu'l-fusûleyn*'inden yararlanmakta ve bu eserlerden aktarımlarda bulunmaktadır.²¹ Önemli bir husus olarak müellif, bu eserlerde yer alan hasta, hastalık veya tedaviye ilişkin hükümleri toplayarak tasnif etmekle yetinmemiş, çoğunlukla yazarlara ve eserlere de referansta bulunmuştur. Yararlanılan kaynaklarla müellifin eseri karşılaştırıldığında metinlerin harfiyen aktarıldığı görülmektedir. İbn Tâcuddîn metni aynen koruyarak, ibareleri değiştirmeden naklettiğini belirtmektedir.²² Bazen sayfa numarası dahi veren İbn Tâcuddîn, genellikle eser, kitâb, bâb veya fasıl ismi vermektedir. Ayrıca müellifin bazen bâblara orijinal isimlerinden farklı olarak hastalar fihî ile bağlantılı isimler koyması da dikkat

¹⁹ Belhî, "Dirâse tahlîliyye havle'l-kitâb", *Ahkâmu'l-merdâ* (Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1997), 54.

²⁰ Belhî, "Dirâse tahlîliyye havle'l-kitâb", 59-66.

²¹ İbn Tâcuddîn eserinin mukaddimesinde *Hâniyye (Fetâvâ-yı Kâdîhân)*, *Hülâsa (Hülâsatu'l-Fetâvâ)* ve *İmâdiyye (Fusûlü'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm)* gibi Hanefî mezhebinin muteber eserlerinin çeşitli bâblarından hastalara dair fihî hükümleri topladığını belirtmiştir (İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 75-76). Bunların dışında müellif, Hanefî mezhebinin diğer pek çok muteber kaynağından da yararlanmıştır: Mevsilî'nin *el-İhtiyâr*, Kudûrî'nin *el-Muhtasar*, Kerhî'nin *el-Muhtasar*, Halebî'nin *Mülteka'l-Ebhur*, Molla Hüsrev'in *ed-Dürer ve'l-gurer*, Sadruşşerîa'nın *el-Vikâye*, Mergînânî'nin *el-Hidâye* ve *Muhtârâtu'n-nevâzil*, Serhahsî'nin *el-Mebsût*, İbnu's-Sââtî'nin *Mecmau'l-bahreyn*, İbn Melek'in *Şerhu'l-Mecma'*, Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin *el-Müntekâ*, Zâhidî'nin *el-Kunye*, Konevî'nin *el-Çunye fi'l-fetâvâ*, Kuhustânî'nin *Câmiu'r-rumûz*, Şeybânî'nin *es-Siyeru'l-kebîr*, İsbîcâbî'nin *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Tarsûsî'nin *Enfau'l-vesâil ilâ tahrîri'l-mesâil fi'l-furû*, Zeylaî'nin *Tebyînu'l-hakâik*, Bedreddîn Simâvî'nin *Latâifu'l-işârât*, Kirmânî'nin *Cevâhiru'l-fetâvâ*, Gaznevî'nin *el-Hâvi'l-kudsî*, Hassâf'ın *el-Hiyel*, Burhânuddîn el-Buhârî'nin *el-Muhtâtu'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, Ahî Çelebi'nin *Zahîratu'l-ukbâ*, Kerâbîsî'nin *el-Furûk*, Cürçânî'nin *Hizânetü'l-ekmel*, Müeyyedzâde'nin *Mecmûatu Müeyyedzâde*, Bağdâdî'nin *Mecmau'd-damânât* adlı eserleri ve ayrıca *Fetâvâ Hâherzâde*, *Fetâva'r-Raşîd*, *Fetâva's-Suğdî*, *el-Fetâva'l-Ayntâbiyye*, *el-Fetâva't-Tâtârhanîyye* bunlar arasındadır.

²² İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 75-76.

çekicidir.²³ Müellifin ibareye referans göstermediği kimi eserleri ise muhakkik araştırıp dipnotta tamamlamış, fıkıh kitaplarının ilgili kısımlarını bulup sayfa veya varak numarası vermeye gayret göstermiştir.²⁴

Müellif gerek kaynaklar gerekse görüşler noktasında genel olarak Hanefî mezhebinin dışına çıkmamış, mezhep içindeki ihtilafları ve sonrasında müftâ bih görüşleri aktarmıştır.²⁵ Müellifin Hanefî mezhebi içindeki ihtilaflı meselelerde esahh ya da müftâ bih kavilleri zikretmediği yerlerde, muhakkik bazen muteber kitaplardan râcih görüşleri tespit edip dipnotta belirtmiştir.²⁶ Ancak eserde nadiren de olsa diğer mezheplerin görüşleri yer almaktadır. Örneğin Şâfiîlerin beş kusur sebebiyle kocanın nikâhı fesih hakkı olduğuna dair görüşü aktarılmıştır. Bunlar akıl hastalığı, cüzzam, baras (alaca), ritk (kadının fercinde cinsel birleşmeye engel oluşturan et bulunması) ve karndır (kadının fercinde cinsel birleşmeye engel oluşturan kemik bulunması).²⁷ Diğer yandan, yöntem olarak eser müdellel değildir. Yani hastalıklara ilişkin hükümler verilmekte ancak delilleri çoğunlukla zikredilmemektedir. Ayrıca müellif, fıkıh kitaplarında geçen rivâyet ve kıssaların yanı sıra ara ara İsrâiliyyâta da yer vermektedir.²⁸

2.2. Eserin Sistematiği ve Konuları

Ahkâmu'l-merdâ, fıkıhın hemen her bâbından hastalarla ilgili olabilecek konulara başlık açmıştır. Tıpkı klasik bir Hanefî fıkıh eserinde olduğu gibi tahâret ile başlayıp ferâizle biten bir sistematiğe yakın bir usûl takip etmektedir. Bununla birlikte müellif klasik kaynaklarda bulunan bazı bâblara yer vermemekte, bazen de bâblar arasında takdim-tehirde bulunmaktadır. Eser tahâret, namaz, zekat, oruç, hac, nikâh, talâk, îlâ, itk (köle azadı), kitâbet, nesebin sübutu, vakıf, hadler, kefâret, bey' (alış-veriş), vekâlet, havâle ve kefâlet, icâre, mudârebe, müzâraa, hibe, ikrâr, vasiyet, çeşitli meseleler, kitâbu'd-devâ ve hâtıme kısımlarından oluşmaktadır. Ferâiz başlığı açmak yerine çeşitli

²³ *Hidâye "Talâku'l-marîd"* (İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 174), *İmâdiye "Ahkâmu'l-merdâ"* (İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 185, 244), *Eşbâh ve nazâir "Ahkâmu'l-a'mâ"* (İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 212), *Câmiu'l-fusûleyn "Talâku Ahkâmi'l-Merdâ"* (İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 222) gibi.

²⁴ Belhî, "Menhecu't-tahkîk", 14.

²⁵ Örnek olarak bk. İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 86.

²⁶ Belhî, "Menhecu't-tahkîk", 14.

²⁷ Hanefilere göre kadında kusur varsa kocanın nikâhı reddetme muhayyerliği yoktur. İmam Muhammed'e göre, kadın ise akıl hastalığı, cüzzam ve alaca şeklindeki üç sebepten dolayı ayrılma talebinde bulunabilir, Şeyhayn'e göre ise bulunamaz (İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 152-153).

²⁸ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 162, 358-359.

meseleler (*mesâil müteferrika*) başlığı açarak diğer bâblarda yer veremediği miras, borçlar, eşya, nikâh, ceza, vasiyet gibi alanlardaki hastaya ilişkin meselelere yer vermektedir.²⁹

Kitabın sonlarında yer alan *kitâbu'd-devâ* başlığı ise eserin en orijinal kısmı sayılabilir. Zira bu kısımda hastalıklar ve tedavilere ilişkin en ayrıntılı konular yer almakta olup genellikle klasik bir fıkıh eserinde bulunmayan bir başlık olması yönüyle farklı bâblardan toplanmış bilgileri muhtevîdir. Hamdele ve salvele ile başlayan bölüm müstakil bir risâleyi andırmaktadır. Ayrıca hastalık ve tedaviye ilişkin hadislere ve kıssalara yer vermesi itibarıyla de klasik fıkıh kitaplarından farklılaşmaktadır. Fıkıh kitaplarında pek bulunmayan tıbb-ı nebevî literatüründen bazı bilgileri içermesi de orijinaldir. Müellif bal, çörek otu, ûd-i hindî ve hacamatın faydalarına ve bunların tavsiye edildiğine dair hadisleri aktarmaktadır. Ayrıca tefsir kitaplarında geçen bazı tıbbi bilgilere de yer verilmektedir. Örneğin Beydâvî'nin Tin Suresi'ni tefsir ederken incirin faydalarına dair verdiği bilgiler nakledilmiştir.³⁰ Eserin en son kısmı olan *hâtîme* kısmı ise tamamen terike ve mirasla ilgili meseleleri içermekte olup hastalar hukuku ile ilgisi nispeten zayıf kalmış bir bölümdür.³¹

3. *Ahkâmu'l-merdâ* da Hastalar Hukuku

Ahkâmu'l-merdâ da klasik fıkıh kitaplarının bâbları ile paralel olarak yer alan hastaya dair hükümlere bakıldığında hastanın durumunu ibadetleri, hukukî tasarrufları ve cezaî sorumluluğu açısından incelemek mümkündür. Bu alanlarda ise hastalığın etkisi hastaya ruhsat tanınmasını sağlama, hastanın sorumluluğunu tamamen kaldırma, hak kaybına sebebiyet verme, hastayı hak sahibi haline getirme, fiil ve tasarruflarının hükmünü etkileme formlarından biri veya birkaçı şeklinde tezahür etmektedir.³² Eserde akıl hastası (mecnun), bunak (*matuh*), yatalak (*sahib-i firâş*), kör (*amâ*), dilsiz (*ahras*), sağır (*esamm*), özür sahibi (*ma'zûr*), kambur, karnı ağrıyan (*mebtûn*), kötürüm (*zemin*), ratkâ (fercinde cinsel birleşmeye engel oluşturan et bulunan kadın), karnâ (fercinde cinsel birleşmeye engel oluşturan kemik bulunan kadın), hasiy (husyeleri alınmış erkek), innîn (iktidarsız erkek), mecbûb (erkeklik organı kesik kişi), topal, elleri kesik, eli ayağı kesik, saralı (masrû'), mübersem (bir hastalıktan dolayı makul olmayan sözler sarf eden, sayıklayan kişi), hünsâ (cinsiyet gelişim bozukluğu olan), yarası olan, ağrısı olan, ayağa kalkamayan, kötürüm (*mak'ad*), eli kesik

²⁹ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 319-348.

³⁰ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 349-368.

³¹ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 369-385. Eserde hastalar fikhıyla ilgisi dolaylı olarak kurulabilecek bazı konulara da değinilmiştir. Nazarın hak olup olmadığı, ekinleri nazardan korumak için kuru kafa koymanın caiz olup olmadığı gibi konular buna örnek verilebilir (İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 362-363).

³² Bk. Kumaş, *İslâm Engelliler Hukuku*, 61-137.

(*akta'*), felçli (*fâlic*), dili tutulmuş (*mu'tekilu'l-lisân*), karnında su toplanmış (*müsteski*) gibi isimlerle hastalar tavsif edilmekte ve hastalara ilişkin hükümlere yer verilmektedir.³³

Hastalar hukuku açısından fıkıh eserlerinde özellikle de hastanın sağlığının ve canının korunması ilkesi merkezdedir. *Ahkâmu'l-merdâ* da görülebileceği üzere, zorluk (harac, meşakkat), zarar, ıztırâr, özür gibi hallerin bulunması ve hastalığın artmasından korkulması veya hasta için ölüm korkusu duyulması gibi sebeplerle hastalara ait hükümler sağlıklılara yönelik hükümlere nispetle hafifletilmekte hatta bazen tamamen değişmektedir.³⁴ Bu noktada fıkıhın "*Meşakkat teysîri celbeder*"³⁵ ve "*Zarûretler haramları mübah kılar*"³⁶ kaideleri işletilmekte ve hastanın sağlığını ve hayatını korumak için gerektiğinde azimetin dışına çıkılarak hastaya birtakım ruhsatlar tanınmaktadır. Özellikle ibadât alanında hastaya tanınan kolaylıklar ve ruhsatlar dikkat çekmektedir.

3.1. Hastanın İbadeti

Ahkâmu'l-merdâ da, klasik fıkıh eserlerinde olduğu gibi ibadetlerle ilişkili olarak tahâret, namaz, oruç, zekat ve hac bâbları yer almaktadır. Kitabın ilk bâbı olan *tahâret* kısmında, hasta bir kimsenin su kullanamamasından dolayı hangi durumlarda abdest veya gusül yerine teyemmüm alabileceği, abdest veya teyemmüm almaya gücü yetmeyen hastanın durumu, abdest uzuvları olmayan kimsenin abdesti, hastanın mestler üzerine mesh yapması, sargısının durumu gibi konular ele alınmaktadır.³⁷

Namazbâbında, namaz kılmaya gücü yetmeyen (namazın bazı rükünlerini yerine getiremeyen, ayakta duramayan, oturamayan, kıbleye dönemeyen) hastanın namazı konusu merkezdedir. Hastanın îma ile namaz kılması, kişiye oturarak namaz kılma izni veren durumlar, bayılan kişinin namazı, namaza sağlıklı bir şekilde başlayıp namazda hastalanan kişinin durumu ve tersi, amânın ve kamburun namazı gibi meseleler yer almaktadır.³⁸ Namaz bâbında, özür sahibi olmak ve çift hünsâlık gibi bazı hastalıkların namazda imamlığa etkileri, hastanın kılamadığı namazı kılmadan vefat etmesi gibi konular da yer almakla birlikte hastaya namaz konusunda tanınan ruhsatlar merkezdedir. Bazen

³³ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 77-385.

³⁴ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 78, 79, 95, 255, 355.

³⁵ *Mecelle*, md. 17.

³⁶ *Mecelle*, md. 21.

³⁷ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 77-90.

³⁸ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 91-110.

de hastaya kolaylık olsun diye kıyâs terk edilerek istihsân tercih edilmektedir. Örneğin bir gün bir gece veya daha az süre baygın kalan kişi namazlarını kaza eder. Ancak bir gün bir geceden fazla ise “istihsânen” kaza etmez.³⁹

Ahkâmu'l-merdâ'nın zekat bâbı ibadete ilişkin diğer konulara nispetle daha kısadır. Bu kısımda zekatını ödemedi vefat eden kişinin durumu, akıl hastasının ve bir yıldır baygın kişinin zekatının ödenip ödenmeyeceği, maraz-ı mevtteki⁴⁰ yani ölüm hastalığı durumundaki kişinin zekat borcunun ödenmesi, akıl hastasının fitir sadakasının ödenip ödenmeyeceği gibi konular ele alınmaktadır.⁴¹

Oruç bâbı, eserin en hacimli bölümlerindedir. Zira oruç tutmak doğrudan kişiyi fiziksel olarak etkileyen ve zorlayıcı bir ibadet olduğu için hastanın orucu meselesinin uzun uzadıya ele alınması gerekmiştir. Oruç tutmama konusunda hastaya verilecek ruhsatın sınırları ve ayrıntıları fıkıh kitaplarında belirlenmektedir. Bu kısımda, orucu bozmayı veya oruç tutmamayı mübah hale getiren hastalığın şiddetinin miktarı, oruç tuttuğunda hastalığının artmasından korkan kimsenin orucunu bozması gibi konular bulunmaktadır.⁴² Yine hastalık endişesinin oruç tutmamayı mübah hale getirip getirmeyeceği, Ramazan gününü veya ayını baygın, uyuyarak veya delirmiş olarak geçiren kişinin o günkü orucunun durumu, oruç tutamayacak kadar yaşlı kişilerin durumu, hamile ve emziren kadınların oruç tutmama ruhsatları,⁴³ oruçluyken kullanılan harici ilaçların oruca etkisi, orucunu bozduktan sonra gün içinde iyileşen hastanın durumu gibi konular bu bölümde ayrıntılarıyla incelenmektedir.⁴⁴

Oruç konusunda, oruca etki eden hastalığı tanımlamak veya hastalığın kişiye etkisini ortaya koymak üzere hekimlere başvurulduğu da açıkça görülmektedir. Örneğin, *Ahkâmu'l-merdâ* da aktarıldığı üzere, İbn Melek'in *Şerhu'l-mecma*'sında oruç tutmamayı veya başlanmış orucu bozmayı

³⁹ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 103.

⁴⁰ Maraz-ı mevt fıkhında, “tıbben ve hayat tecrübelerine göre ölümcül olan ve araya sıhhat hali girmeden ölümle sonuçlanan hastalığı” ifade eder (Ali Bakkal, “Maraz-ı Mevt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/39).

⁴¹ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 111-115.

⁴² Ebu'l-Feth İmâduddîn'in *Fusûlü'l-ihkâm fî usûli'l-ahkâm* adlı eserinden aktarıldığı üzere, oruç tutması halinde gözünün ağrısının artmasından veya ateşinin yükselmesinden korkan kimse oruç tutmaz. Bazıları ise oruç tutmamayı mübah hale getiren hastalığın ayakta namaz kılmayacak kadar kişiyi yatağa bağlayan hastalık olması gerektiğini söylemektedir. Ancak genel kural olarak oruç tutması kendisine zarar verecek veya hastalığı artacak olan hasta orucunu tutmayabilir (İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 121).

⁴³ Mergînânî'nin *Muhtârâtu'n-nevâzil*'inin oruç bölümünden alıntılanığı üzere, hamile ve emziren kadın kendisi veya bebeği için endişe ederse oruç tutmayabilir. Tutmadığı günleri kaza eder, fidye vermez (İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 119).

⁴⁴ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 116-130.

mübah hale getiren hastalık durumlarında, kişinin oruç tutması halinde “hastalığının artması” kriterinin esas alındığı, bunu tespit etme aracının ise ya kişinin zann-ı gâlibi ya da hâzık tabibin görüşü olduğu belirtilmektedir.⁴⁵ Yine Tâhir b. Abdurreşîd el-Buhârî'nin *Hülâsatu'l-fetâvâ* sının oruç bâbında, kişi iyileştikten sonra bünyesinde hala bir zayıflık kaldıysa veya kişi hastalanmaktan korkuyorsa bunun oruç tutmamak için mazeret olmadığı, ancak durumun böyle olduğunu doktor bildirdiğinde ve kişi de kendi durumundan endişe ediyorsa o zaman oruç tutmayabileceği ifade edilmektedir.⁴⁶

Ahkâmu'l-merdâ'nın ibadetler konusundaki son bâbı *hac* konusuna hasredilmiştir. Hac da bedenî bir ibadet olması noktasında hastanın fiziksel durumu ile alakalı olmaktadır. Bu kısımda beden sağlığının haccın farzîyetinin şartları arasında yer alıp almadığı, hasta adına vekâleten hac yapılması ve şartları, maraz-ı mevtteyken yerine hacc edilmesini vasiyet eden kişinin durumu, iyileştiğinde hac yapacağını nezreden kişinin durumu, baygın ve uyuyan kimsenin Arafat vakfesinin geçerli olup olmayacağı gibi konular ele alınmaktadır.⁴⁷

3.2. Hastanın Hukukî Tasarrufları

Fıkıhta aile, borçlar, eşya, miras hukuku gibi konularda da hastanın durumu irdelenmektedir. *Ahkâmu'l-merdâ* da, ibadetler alanında olduğu gibi hastanın hukukî işlemlerine dair görüşler de klasik fıkıh eserlerinden derlenmiştir. Bu bölümde en dikkat çeken husus maraz-ı mevtteki hastanın hukukî tasarruflarına dair hükümlerin ciddi bir yekun tutmasıdır. Fıkıhta maraz-ı mevtteki hastanın vârislerinin, alacaklılarının veya diğer hak sahiplerinin haklarını etkileyen bazı hukukî fiillerine kısıtlamalar getirildiği için konunun üzerinde önemle durulmuştur. Yaşamlarından ümit kesilen bu hastaların, mirasçılarının veya alacaklılarının haklarını kötüye kullanma ihtimalinin önünü kapatmak üzere bazı tasarrufları kısıtlanmakta, ancak istismar ihtimali bulunmayan tasarrufları geçerli kalmaktadır.⁴⁸ Maraz-ı mevt meselesi fıkıh eserlerinde hükme etkisi açısından sıklıkla geçmekte, hatta *marad* kelimesinin, mutlak olarak maraz-ı mevti ifade etmek için yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Ahkâmu'l-merdâ da aile hukukunun *evlilik (nikâh)* alanında en çok, akıl hastalıklarının ve fiziksel kusurların evlilik konularında etkisi üzerinde durulmaktadır. Akıl hastasının ve bunağın

⁴⁵ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 117.

⁴⁶ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 117.

⁴⁷ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 131-140.

⁴⁸ Maraz-ı mevt ile ilgili ayrıntılar için bk. Bakkal, “Maraz-ı Mevt”, 28/39-41; Çeker, “Fıkıhta Hasta”, 44-59.

evlendirilmesi ve nikâhta velâyet hakkı, elleri kesik, felçli, matuh, ratkâ, hasiy, innîn, mecbûb kişilerle yapılan evliliklerde fesih hakkı, ratkânın mehir hakkı, hasta olduğu için eşiyle cimâ edemeyen kadının mehri ve nafakası, maraz-ı mevttte karısına mehir ikrarında bulunan kişinin durumu, kör, dilsiz, akıl hastası ve hüsnânın nikâhta şahit olup olamayacağı, hastalıkların halvet engeli sayılıp sayılmayacağı, hangi hastalıkların kadının kocasının nikâhını reddetmesi için sebep olacağı gibi konular yer almaktadır.⁴⁹

Ahkâmu'l-merdâ'nın boşama (talâk) ile ilgili bölümünün büyük bir kısmında maraz-ı mevttin yani ölüm hastalığının talâka etkisi hasta koca ve hanımı açısından ele alınmaktadır. Maraz-ı mevttteki kadının muhâlaası da bu kapsamda tartışılmaktadır. Bunun dışında, talâk esnasında bilincin yokluğu da bu kısmın temel konularındandır. Saralı kişinin, mübersem, baygın, matuh, uyuyan ve benc gibi uyuşturucu bir ilaç içen kişinin talâkı, halvet-i sahihanın oluşmasına engel olan hastalık hallerinin neler olduğu konuları burada ele alınan diğer başlıklardır. Liân ve zihârla ilgili konulara da bu bâbda yer verilmektedir.⁵⁰ Talâkla ilgili meselelerin haricinde, hastalıkların ilâya etkisine de bir bölüm ayrılmıştır.⁵¹

Bey' (alışveriş) bâbının merkezinde de maraz-ı mevttteki kişinin alışverişi yer almaktadır. Bunun haricinde ma'tuh, mecnun, kör ve dilsizin alışverişi, hasta cariye veya kölenin satılmış olması durumunda iade hakkı bulunup bulunmadığı gibi konulara dair fikhî hükümler incelenmektedir.⁵² İcâre bâbında ise hastalar hukukuna özel olarak ebe, tabip veya sûtanne kiralandığında ücretinin kime ait olacağı konularına yer verilmektedir.⁵³ Ahkâmu'l-merdâ'nın vekâlet bâbında ise hasmın rızası olmaksızın tevkîli gerektiren hastalık derecesi ile vekil ya da müvekkilin akıl hastası olmasının vekalet etkisi tartışmaları merkezdedir.⁵⁴ Vakıf, havâle ve kefâlet, mudârebe, müzâraa, hibe, ikrâr, vasiyet bâblarında ise konunun odağı neredeyse tamamen maraz-ı mevttteki kişinin bu tür tasarruflarının geçerli olup olmayacağı meselesidir. Ayrıca akdi bozan diğer bazı hastalık durumlarına da değinilmektedir.⁵⁵

⁴⁹ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 141-160.

⁵⁰ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 161-185.

⁵¹ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 186-188.

⁵² İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 226-242.

⁵³ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 253-255.

⁵⁴ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 243-247.

⁵⁵ İlgili bâblar için sırasıyla bk. İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 203-214; 248-252; 256-257; 258-259; 260-270; 271-291; 292-319.

3.3. Hastanın Cezaî Sorumluluğu ve Muhâkeme Hukuku

İbn Tâcuddîn, ceza hukuku alanında hastaya ilişkin hükümleri *hudûd (hadler)*⁵⁶ başlığı altında vermektedir. Bu kısımda en dikkat çeken mesele, hasta olan suçlunun fiziksel bir cezaya çarptırılmadan önce hastalığının geçmesinin beklenmesi, başka bir ifadeyle hastalığın cezanın ertelenmesine etkisi meselesidir. Kerâbîsî'nin *el-Furûk*'unda yer alıp *Ahkâmu'l-merdâ* da aktarılan hükümlere göre, hastaya hırsızlık, içki içme, zinâ gibi bir suç nedeniyle had uygulanması gerektiğinde kişi iyileşinceye kadar hapsedilir. Çünkü kişinin cezası ölüm cezası olmadığı halde bu cezaların uygulanması hastanın vücudunun zayıf olması nedeniyle ölümle sonuçlanabilir. Ancak ölüm cezasını hak eden hastaya cezası ertelenmeden uygulanır.⁵⁷ Benzer şekilde nifâslı (lohusa) kadına nifâsı sona erene kadar had uygulanmaz. Ölüm cezasını hak etmiş nifâslı veya hamile kadının cezası ise ertelenir.⁵⁸ Kişinin zayıf bir yapısı varsa ve had uygulandığında ölmesinden korkulursa kaldırabileceği miktarda hafif had uygulanır. Yine aşırı sıcak veya aşırı soğuk gibi durumlarda ölüme yol açma korkusuyla had uygulanmaz.⁵⁹ Hastalığın ceza hukukuna etkisine bir örnek de Radiyuddîn es-Serahsî'nin *el-Vecîz*'inde yer verdiği, hapisteki kişinin kendisini çok zayıf düşürecek şekilde hastalanması halinde ona hizmet eden bir hizmetçi bulunmadığı zaman hapisten çıkarılması örneğidir.⁶⁰ Başka bir örnek ise akıl hastasının mûrisini öldürmesi halinde kendisine kısas uygulanmaması ve mirastan da mahrum bırakılmamasıdır.⁶¹

Ahkâmu'l-merdâ da yer alan ceza ve muhâkeme hukukunda hastalarla ilgili diğer bir durum da hastanın şahitliğinin ve ikrarının cezaya etkisi meselesidir. Buna göre, mecbûb, hasiy veya innîn zinâ ikrarında bulunsa ya da şahitler durumu görmüş olsa had gerekmektedir. Dilsiz bir kimse yazarak ya da işaretle dört kere zinâ ikrarında bulunsa had gerekmemektedir.⁶² *Ahkâmu'l-merdâ* da Kuhustânî'nin *Câmiu'r-rumûz* adlı eserinden aktarıldığı üzere, şahitlerin tamamı ya da bir kısmı delirse, kör olsa veya dilsiz hale gelse recm cezası düşmektedir.⁶³ Yine kural olarak şahitliğe şahitlik caiz olmadığı halde asıl şahit hastalık, sefer mesafesi uzaklıkta olmak gibi sebeplerle şahitlikten aciz

⁵⁶ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 215-221.

⁵⁷ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 215.

⁵⁸ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 219.

⁵⁹ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 220-221.

⁶⁰ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 336.

⁶¹ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 323, 345.

⁶² İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 218.

⁶³ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 219.

olursa geçerlidir.⁶⁴ Hâkimin fiziksel rahatsızlıklarının muhâkeme hukukuna etkisi de fıkıh kitaplarında ele alınmaktadır. Hassâf dört hasletin kâdıdan gitmesi halinde kâdının azledileceğini söyler: Görme yetisini kaybetmek, işitme yetisini kaybetmek, aklını kaybetmek ve riddet (dinden dönmek).⁶⁵

4. *Ahkâmu'l-merdâ* da Hastalıklar ve Tedavi

Ahkâmu'l-merdâ da hastalık genel olarak *marad* kelimesiyle ifade edilmektedir. Eserde ve dolayısıyla klasik fıkıh kitaplarında baş ağrısı, karın ağrısı, göz hastalığı (*arak, remed*), ateş (*hummâ*), felç, çiçek (*cüderî*), alaca (*baras*), yara, kızamık (*hasbe*), ur (*sil'a*), nasır (*hucur*), özür kanı (*istihâze*), bayılma (*iğmâ*), delirme (*cünûn*), bunama (*ateh*), sara, idrar kaçırma (*selesü'l-bevl*), dilsizlik, dili tutulma, sağırılık, körlük gibi hastalık isimleri sıklıkla geçmektedir.⁶⁶ Hastalar hukuku kitabında hayız (âdet) ile ilgili hükümlerin hiç geçmemesinden fakihlerin ve daha özelden İbn Tâcuddîn'in, hayız kadın için doğal bir süreç olarak görüp hastalık olarak görmedikleri anlaşılmaktadır. Diğer yandan ilginç bir şekilde, fıkıh kitaplarında ve Osmanlı dönemi fetvâ mecmualarında sıklıkla geçen ve geniş anlamda salgın hastalıkları, dar anlamda vebâyı anlatmak için kullanılan *tâun*'a dair herhangi bir hükmün bulunmaması dikkat çekmektedir. Halbuki Osmanlı döneminde sıklıkla ciddi veba salgınları yaşanmış ve bununla bağlantılı olarak Osmanlı fetva mecmualarında ismi en çok geçen hastalıklardan biri tâun olmuştur.⁶⁷

Ahkâmu'l-merdâ da ve klasik fıkıh eserlerinde bazı hastalıkların tanımlarından, hastalıkların ayırıcı özelliklerinden de bahsedilmiştir. Elbette fıkıh kitapları tıbbî bilgi verme amacını doğrudan taşımamaktadır. Fakat hastalığın fikhî hükme etkisi noktasında bazen hastalığın net bir şekilde tanımlanması önem arz ettiği için bazı hastalık tanımları yapılmaktadır. Cünûn-ı aslî ve cünûn-ı ârîzînin tanımlanması,⁶⁸ cünûn-ı mutbik'in süresinin takdiri,⁶⁹ ma'tuh (bunak) ve mecnûn (akıl

⁶⁴ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 337.

⁶⁵ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 320.

⁶⁶ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 77-385.

⁶⁷ Tâun ile ilgili bilgiler ve fetvâlar için ve ayrıca Osmanlı fetva mecmualarında geçen hastalıklar için bk. Merve Özdemir, *Osmanlı Fetva Mecmualarında Tıp* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 85-99, 91-92, 101-105. Osmanlılarda veba salgını hakkında kapsamlı bir çalışma için bk. Nükhet Varlık, *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World. The Ottoman Experience, 1347-1600* (USA: Cambridge University Press 2015).

⁶⁸ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 114.

⁶⁹ Ebu Yusuf'a göre cünûn-ı mutbik yılın çoğuna göre takdir edilirken İmam Muhammed'e göre oruçta bir ay, zekatta bir sene takdir edilir. Ebu Yusuf'un da İmam Muhammed'in görüşüne döndüğü rivayet edilir. *Fetâvâ Kâdihân*'da geçtiğine göre ise Ebu Yusuf'tan bir rivayete göre cünûn-ı mutbik yılın çoğuna göre takdir edilir. Diğer rivayete göre bir gün bir geceden çok olmasına bakılır. İmam Muhammed önce bir ay olarak takdir etmiş, sonra görüşünden dönerek tam bir sene

hastası) arasındaki farkların detaylandırılması,⁷⁰ maraz-ı mevtin belirtilerinin tanımlanması,⁷¹ ahras (dilsiz) sayılmanın ölçütünün verilmesi⁷² bunlara örnektir.

Ahkāmu'l-merdā da tedavinin cevazı konusundaki tartışmalar önemli bir yer tutmaktadır. Eserin *Kitābu'd-devā* kısmına İbn Tâcuddīn tedavinin gerekliliğiyle ilgili hadisleri sunarak başlamaktadır.⁷³ Daha sonra tedavinin caiz olup olmadığına dair fıkıh kitaplarındaki bilgileri aktarmaktadır. İmam Muhammed'in *es-Siyeru'l-kebîr'inden* Rasûlullah'ın çeşitli tedavi yöntemlerine başvurduğuna dair bilgileri aktarmaktadır. İmam Muhammed tedaviyi mekruh görenlerin de olduğunu ve tedavinin kerâhatine delalet eden haberler rivayet ettiklerini ifade etmiştir. *Ahkāmu'l-merdā* da aktarıldığı üzere, tedavinin cevâzının diğer delilleri Sa'd b. Muâz, Es'ad b. Zürâre gibi sahabilerin dağlama yaptırmış olması ve Hz. Ayşe'nin Rasûlullah'ın vefatından beş altı yıl önce hastalıkları arttığı zaman tedavi etmesi için tabipleri çağırdıklarını belirten rivayetlerdir. Tedavi caiz olmakla birlikte, tedavi ile uğraşmanın şifa verici olanın ilaç değil de bizzat Allah Teâlâ olduğuna inanması gerekir.⁷⁴ Tüm bunlara rağmen seleften tedavi olanlarla birlikte Hz. Ebû Bekir, Ebu'd-Derdâ, Ebû Zer, Rebî' b. Haysem gibi hastalandıklarında tedavi olmayı tercih etmeyenler de olmuştur.⁷⁵ Fakat tedavi olmanın hükmü duruma göre de değişmektedir. Bu bağlamda, İbn Tâcuddīn'in *Fusûlü'l-ihkām* dan aktardığı şu veciz pasaj önemlidir:

“Bil ki zararı gideren sebepler üçe ayrılır: 1. Kesin (*Maktû'un bih*): Susuzluk zararını gideren su gibi, açlık zararını gideren ekmek gibi. 2. Zannî (*Maznûn*): Fasd (kan aldirmek), hacamat yaptırmak, müşil içmek ve tıbbın diğer bâbları gibi; yani soğukluğu hararetle ve harareti soğuklukla tedavi etmek gibi, bunlar tıptaki zâhirî sebeplerdir. 3. Vehmî (*Mevhûm*): Dağlama, rukye gibi. Kat'î olanı terk etmek tevekkülden olmayıp aksine ölüm tehlikesi varsa terki haramdır. Mevhûmu terk etmek tevekküldendir.”⁷⁶

olarak takdir etmiştir. Nâtîfî ve Hâherzâde Ebu Hanife'ye göre cünûn-ı mutbıkın süresini bir ay olarak takdir ettiğini ifade etmişlerdir ve fetva da buna göredir (İbn Tâcuddīn, *Ahkāmu'l-merdā*, 143, 338).

⁷⁰ İbn Tâcuddīn, *Ahkāmu'l-merdā*, 162-163.

⁷¹ Hastalık kişiyi zayıf düşürüp de sahib-i firâş yaptıysa, dışarı işlerini yapmaktan aciz bıraktıysa, her gün hastalığı biraz daha artıyorsa bu maraz-ı mevttir, çünkü bu kişi büyük ihtimalle hayatını kaybedecektir (İbn Tâcuddīn, *Ahkāmu'l-merdā*, 166).

⁷² İbn Tâcuddīn, *Ahkāmu'l-merdā*, 272.

⁷³ İlgili hadisler için bk. Buhârî, “Tıb”, 1; Müslim, “Selâm”, 69; Ebû Dâvud, “Tıb”, 1; İbn Mâce, “Tıb”, 1; Tirmizî, “Tıb”, 2.

⁷⁴ İbn Tâcuddīn, *Ahkāmu'l-merdā*, 349, 352-353.

⁷⁵ İbn Tâcuddīn, *Ahkāmu'l-merdā*, 361-362.

⁷⁶ İbn Tâcuddīn, *Ahkāmu'l-merdā*, 355-356. Krş. *Fetâva'l-Âlemgîriyye: el-Fetâva'l-Hindiyye*, haz. Burhanpurulu Şeyh Nizam (Mısır: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1310h), 5/355.

Buna göre zararı kesin olarak gideren tedavi yöntemlerine başvurmamak haram iken dağlama, rukye gibi faydası belirsiz tedavi türlerini terk edip tevekkül etmek daha iyi görülmüştür. Arada kalan zannî tedavi türlerine başvurmak ise tevekküle aykırı değildir.⁷⁷ Görüldüğü üzere faydası kesin olan tedavilere başvurmak fikhen zorunlu kabul edilmektedir. Tedaviyi reddeden sahabîlerden söz edilse de bu konuda değerlendirme yapılırken dönemin tedavi şartları ve tedavinin kesin sonuç verip vermediği gibi faktörler de dikkate alınmalıdır. Elbette günümüzün tedavi anlayışıyla geçmişte tedaviden kastedilen birbirinden farklı olabilecektir. Dolayısıyla bu durum tedavinin hükmüne de yansiyacaktır.

Ahkâmu'l-merdâ da hacamat yaptırmak, kan aldirmek, lavman yapmak, dağlama yaptırmak, rukye yapmak, sülük tutturmak, müshil içmek gibi tedavi yöntemleri ve tedavi amacıyla kullanılan bal, çörek otu, ûd-i hindî gibi pek çok madde zikredilmektedir. Eserde ifade edildiği üzere bir tedavi yöntemi olarak hacamat yaptırmak ve *fasd* (kan aldirmek) genel olarak caiz görülmektedir. Geleneksel tıpta yaş hacamatta deriye kesiler atılarak üzerine hacamat şişesi kapatılıp kanın dışarı çıkması sağlanırken *fasd* tekniğinde hastanın damarı kesilerek kan dışarı akıtılırdı.⁷⁸ İbn Tâcuddîn *kitâbu'd-devâbâ* bında hacamatın faydalarına dair hadisleri zikrettikten sonra hacamatın ve *fasd*ın zannî birer tedavi yöntemi olduğunu ve tevekküle aykırı olmadığını aktarmaktadır. Ayrıca hamile kadının hacamat yaptırmasında doktorlar bir sakınca görmüyorsa fikhen de caiz olduğuna dair görüşler de eserde yer almaktadır. Ancak bebeğe zarar verme ihtimalinden dolayı hamile kadının *fasd*dan uzak durması önerilmektedir.⁷⁹ *Ahkâmu'l-merdâ* da sülükle tedavi konusu da hamile kadına sülük tutturmanın cevazı bağlamında geçmektedir. Buna göre bir aylık hamile bir kadın kan aldirmek için sırtına sülük tutturmak isterse doktorlara sorularak hamileliğe zarar vermeyeceğinin ifade edilmesi halinde yapılabilir. Ancak doğuma yakın yaptırılmaması tavsiye edilmektedir.⁸⁰

Kanı dindirmek veya vücudun hastalıklı bölümlerini ortadan kaldırmak için kızdırılmış metal bir araçla vücudun belli bir yerini yakmak anlamına gelen dađlamaya⁸¹ fıkıh kitaplarında bir tedavi türü olarak çok sıcak bakılmamakta, dağlama vehmî yani faydası kesin olmayan bir tedavi türü olarak görülmektedir. Çünkü dağlamanın faydası hacamat yaptırmak ya da müshil içmek gibi açık değildir. Yine dağlama suretiyle ateşle yakmak bünyeyi tahrip eden bir yaralamadır. Rasûlullah'ın dağlamayı yasakladığına dair rivayetler bulunmaktadır. Bu açıdan *Ahkâmu'l-merdâ* da geçtiği üzere dağlama

⁷⁷ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 356-357.

⁷⁸ Peter E. Pormann, "Tıp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/98.

⁷⁹ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 350-351, 355-357, 363.

⁸⁰ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 363.

⁸¹ İlhami Durmuş, "Türk Kültür Çevresinde Dağlama Geleneği", *Milli Folklor Dergisi* 24/95 (2012), 114-117.

yaptırmak tevekkül anlayışından uzak kabul edilmiştir.⁸² Diğer yandan çocuktaki bir hastalıktan dolayı ona dağlama yaptırmının caiz olduğu görüşü de fıkıh kitaplarında bulunmaktadır.⁸³

Ahkāmu'l-merdā da, özellikle ölüm tehlikesi bulunan bazı riskli cerrahi işlemlerin hükmü de tartışılmaktadır. Buna göre bir kimse vücudunda bulunan uru ya da nasırı çıkarttırmak istese fakat bu işlemde ölüm tehlikesi varsa Ebu Yusuf'a göre yapması caizdir. Çünkü bu bir tedavi olup kişi kendini sebepsiz yere ölüme maruz bırakıyor değildir.⁸⁴ Yine bir kimse vücudunda bulunan fazla parmağını ya da başka bir fazlalığı kesmek istese bunu yapmak büyük ihtimalle ölümle sonuçlanacaksa yapamaz, çünkü kendini ölüme maruz bırakmış olur.⁸⁵ *Fetâvâ Kâdıhân*'da geçtiği üzere, anne ya da baba çocuğunun fazla parmağını kestirseler bazı fakihlere göre tazmin etmezler, çünkü bu tedavi ettirmektir. Zira ebeveynin çocuğunu tedavi ettirme velâyeti (*velâyetu'l-muâlece*) vardır. Bu işlemi baba ya da anneden başkası yapsa velâyet hakkı olmadığı için dâmin olur. Bazıları ise ebeveynin de kesme/kestirme hakkı olmadığını söylemişlerdir, kesseler ve elini kuvvetten düşürseler dâmin olurlar. Muhtâr olan birinci görüştür. Ancak teaddî veya elinde bir acizlik oluşturma tehlikesi varsa ebeveynin kesmesi de caiz değildir.⁸⁶ Mesane taşını yarıp çıkarmanın cevazı da tartışılarak kural olarak caiz olduğu belirtilmektedir. Doktorlar işlem yapılırsa hastanın kurtulma veya ölme ihtimalini yarı yarıya görseler veya kurtulacağını söyleseler tedavi olur. Asla kurtulamaz denirse hasta tedaviyi terk eder.⁸⁷ Yine insanın canını korumak için kangren olan eli kesmenin mübah olduğu da eserlerde ifade edilmektedir.⁸⁸ Zira kural olarak, genel zararı gidermek için özel zarar tercih edilir: "*Zarar-ı âmmı def' için zarar-ı hâs ihtiyar olunur.*"⁸⁹

⁸² İbn Tâcuddîn, *Ahkāmu'l-merdâ*, 360. *Ahkāmu'l-merdâ*'da beldelerin çoğunda dağlama adetinin az olduğu, dağlamanın ancak Türklerin, Arapların ve Hintlilerin adeti olduğu bilgisi de verilmiştir (İbn Tâcuddîn, *Ahkāmu'l-merdâ*, 361).

⁸³ İbn Tâcuddîn, *Ahkāmu'l-merdâ*, 364.

⁸⁴ İbn Tâcuddîn, *Ahkāmu'l-merdâ*, 364.

⁸⁵ İbn Tâcuddîn, *Ahkāmu'l-merdâ*, 364.

⁸⁶ İbn Tâcuddîn, *Ahkāmu'l-merdâ*, 365.

⁸⁷ İbn Tâcuddîn, *Ahkāmu'l-merdâ*, 364.

⁸⁸ İbn Tâcuddîn, *Ahkāmu'l-merdâ*, 364. Krş. Ebu'l-Hasan Burhânuddîn Ali b. Ebî Bekr el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedî* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986), 3/158; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz İbn Âbidîn ed-Dımaşkî, *Reddül-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr: Şerhu Tenvîri'l-epsâr: Hâşiyetu İbn Âbidîn*, thk. ve tlk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 11/605-606.

⁸⁹ *Mecelle*, md. 26.

Özelde makata genelde anlamıyla da vücudun herhangi bir yerine ilaç enjekte edilmesi anlamına gelen hukne (lavman)⁹⁰ *Ahkâmu'l-merdâ* da yer almakta ve fakihlerce caiz görüldüğü belirtilmektedir. Lavman yaptırmanın cevazı konusunda kadın ve erkek arasında fark yoktur. *Muhtârâtu'n-Nevâzil* de geçtiği üzere lavmandan dolayı abdest bozulmaz. Ancak karın boşluğuna ulaştıktan sonra dışarı bir şey çıkarsa bozulur. Bir erkeğin lavman yapmak için başka bir adamın avret bölgesine bakmasının da caiz olduğu ifade edilmiştir.⁹¹

Kemikle ve deriyle tedavi konusu da *Ahkâmu'l-merdâ* da yer almaktadır. İbn Tâcuddîn İmam Muhammed'in *el-Asl* da koyun, inek, deve, at gibi hayvanların kemikleriyle tedavinin caiz olduğunu, domuz ve insan kemikleriyle tedavinin ise mekruh olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Benzer şekilde domuz ve insan derisi hariç deriler de tabaklandıktan sonra temiz olur ve kendileriyle tedavi caiz olur. İnsanın derisinden ve kemiklerinden istifade edilmemesi necis oluşundan dolayı değil, saygın oluşundan dolayıdır. Çünkü Allah'ın mükerrem ve diğer her şeye üstün kıldığı insanın cüzlerinden faydalanmak ona saygısızlık yapmak ve onu alçaltmak sayılır.⁹² Bu sebeple bir kimsenin ayağında yara olsa insan veya domuz kemiği ile tedavi olması caiz değildir, çünkü onlardan faydalanmak haramdır.⁹³

Eti yenen hayvanların idrarlarıyla tedavi meselesi de *Ahkâmu'l-merdâ* da ve daha geniş olarak fıkıh kitaplarında tartışılmaktadır. *Ahkâmu'l-merdâ* da ifade edildiği üzere esasında bu idrarlar necistir, tedavi veya başka amaçlarla asla içilemezler. Ancak İbn Melek'in *Şerhu'l-Mecma'* sında belirtildiğine göre, İmam Muhammed eti yenen hayvanların idrarının temiz olduğunu ve bunlarla tedavi olmanın caiz olduğunu söylemektedir. Ebu Yûsuf ise yalnızca tedavi için içmenin caiz olduğu görüşündedir. Hatta yakînen (kesin olarak) şifa olacağı bilirse, şarabın aşırı susuzluğu gidermek için helal olmasında olduğu gibi bunun da helal olduğu ittifakla kabul edilmektedir.⁹⁴ Benzer şekilde, eşeğin sütü ile tedavinin hükmü de gündeme gelmektedir. *Fetâvâ Kâdihân*'ın hazr ve ibâha bölümünden aktarılacak eşeğin etini ve sütünü kullanmanın genel olarak mekruh olduğu, aynı şekilde hastanın tedavi amacıyla eşek sütünü tüketmesinin de mekruh olduğu *Ahkâmu'l-merdâ* da ifade edilmektedir.⁹⁵

⁹⁰ Mehmet Erdoğan, "Hukne", *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 201.

⁹¹ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 366, 368.

⁹² İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 354. Krş. Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/46; Kemâluddîn Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamid İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr* (Mısır: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1315-1318), 5/202-203; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3/115-116; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 1/356-357.

⁹³ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 366.

⁹⁴ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 367-368.

⁹⁵ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 365.

Hastalık ve kötülüklerden korunmak veya kurtulmak amacıyla dua okuyup üfleme anlamına gelen rukyenin⁹⁶ hükmü de fıkıh kitaplarının bir prototipi olarak *Ahkāmu'l-merdā* da tartışılmaktadır. Eserde aktarıldığı üzere, rukye yaptırmayı terk etmek tevekküle daha uygundur. Çünkü rukye mevhumdur yani faydası kesin olmayıp büyük ihtimalle fayda verici değildir. Ayrıca tabiplerin tedavi olarak kabul ettikleri zâhir sebeplerden de değildir. Ancak buna rağmen Rasûlullah rukyeyi yasaklamadığı için rukyeye başvurmak caiz görülmektedir.⁹⁷

Doğrudan bir tedavi kapsamında olmamakla birlikte *Ahkāmu'l-merdā* da fıkıh kitaplarında *iskât-ı cenîn* olarak geçen cenin düşürmenin/kürtajın hükmü de yer almaktadır. Eserde, emziren kadın hamile kaldığı için sütü kesilse ve babanın da sütanne kiralayacak maddi durumu olmasa kadının cenini henüz nutfe, alaka veya mudğa aşamalarında yani organları oluşmamışken düşürmesinin mübah olduğu görüşü nakledilmektedir. Çünkü bu görüşe göre, bu aşamalarda cenin henüz insan hükmünde değildir. Bu sürenin alimlerce dört ay olarak takdir edildiği ifade edilmektedir.⁹⁸ Hanefî fıkıh kitaplarında böyle bir görüş bulunmakla birlikte,⁹⁹ diğer mezhepler içinde anne rahmine düştüğü andan itibaren cenine dokunulamayacağı yönünde görüşler de vardır. Çağdaş dönemde de günümüzün tıbbî bilgilerini dikkate alan bazı fakihler ve fetva kurulları, ceninin hangi aşamada olursa olsun dokunulmaz olduğu yönünde görüş serdetmişlerdir.¹⁰⁰

Ahkāmu'l-merdā da sağlığı koruma ve zarar vermeme prensipleri çerçevesinde pek çok hükme rastlamaktayız. Örneğin, normal şartlarda köpeğin dişini insana takmak caiz değildir. Ancak bir kimse kendi dişi düştüğü için köpek dişi takmışsa artık onu çıkarmaya gerek kalmaz. Kişinin ikinci kez kendi dişi alttan gelse ve sabitleşip güçlense bakılır. Eğer köpeğin dişini kişiye zarar vermeden çıkarmak

⁹⁶ İlyas Çelebi, "Rukye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/219.

⁹⁷ İbn Tâcuddîn, *Ahkāmu'l-merdâ*, 356-357, 360.

⁹⁸ İbn Tâcuddîn, *Ahkāmu'l-merdâ*, 363.

⁹⁹ Ebû Bekr Alâuddîn Ebû Bekr b. Mesud b. Ahmed el-Hanefî el-Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi' fi tertîbi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 7/325; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 6/34; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 6/590. Ayrıca bk. Merve Özdemir Özaykal, "Osmanlı Fetvalarında İskât-ı Cenînîn (Cenin Düşürmenin) Cezai Sonuçları", *Hayat Ne Zaman Başlar Ne Zaman Biter: Tıbbî, Dinî ve Etik Sorunlar*, ed. Hakan Ertin-Merve Özaykal (İstanbul: İSAR Yayınları, 2021), 117-136.

¹⁰⁰ Kürtaja dair tartışmalar için bk. Ülfet Görgülü, *Fıkıhta Cenin Hukuku* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 80-86. Din İşleri Yüksek Kurulu, sperm ile yumurtanın birleştiği ve döllenmenin başladığı andan itibaren cenine müdahalenin caiz olmadığını, annenin hayatının korunması gibi haklı ve kesin bir zaruret bulunmadıkça gebeliğe son vermenin caiz olmadığını kabul etmiştir (Din İşleri Yüksek Kurulu, *Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar* (Ankara: DİB Yayınları, 2020), 82).

mümkünse çıkarılır, aksi takdirde çıkarılmaz.¹⁰¹ Yine kural olarak karşı cinsler birbirlerinin avret bölgelerine bakamayacağı halde, canın ve sağlığın korunması prensibi ve zaruret çerçevesinde bu kuraldan istisnaya gidilir ve doktorun karşı cinsin cinsel bölgesini tedavi etmesinde sakınca olmadığı belirtilmektedir. Ancak tedavi ederken yaranın olduğu yer haricinde her yeri örter ve mümkün olduğunca bakmaktan sakınır.¹⁰²

Görüldüğü üzere fıkıh eserlerinde tedavi konusunda pek çok ayrıntılı hüküm bulunmaktadır. Diğer taraftan, tedavi konusunda hüküm vermede tabiplerin görüşlerinin alındığı ve tabiplere danışılacağına dair çok sayıda örnek vardır.¹⁰³ Mesela karın ağrısı çeken bebeğin ölmesinden korkulursa, hâzik tabiplerin sütannenin belirli bir ilacı içmesinin bebeği iyileştireceğini iddia etmeleri halinde, sütanne Ramazan günü orucunu bozarak o ilacı içebilir. Yine hâzik tabipler, yılanın soktuğu bir kimseye belirli bir ilacın fayda vereceğini söylerlerse kişi orucunu bozup ilacı içebilir.¹⁰⁴ Kuhustânî'den aktarıldığı üzere, bir hastalığın şaraptan başka tedavisi olmadığına dair doktorların sözüyle hastanın tedavi için şarap içmesi kabul edilmektedir.¹⁰⁵ Ancak bu noktada doktorun tavsiye ettiği tedavi yönteminin kesinliği de hükmü etkilemektedir. Buna göre doktor, bir kimseye hastalığından dolayı kan aldırması gerektiğini söylese, kişi bunu yapmasa ve ölse günahkar olmaz, çünkü kan aldırarak kişinin şifa bulacağı kesin değildir.¹⁰⁶

Sonuç

17. yüzyılın ilk yarısında yaşamış bir Osmanlı fakihî İbn Tâcuddîn el-Hanefî'nin derlediği *Ahkâmu'l-merdâ* isimli eser, hastalara ilişkin fikhî hükümleri kuşatıcı bir şekilde içermesi itibariyle orijinal ve tespit edebildiğimiz kadarıyla türünün tek örneği bir hastalar hukuku eseridir. Yazıldığı tarihe kadarki Hanefî fıkıh kitaplarının pek çoğunu görüp fıkıh eserlerinin tüm bâblarında geçen hastalara ve hastalıkların hükümlere etkisine dair görüşleri kaynaklarına ve eserlerin bâblarına referans vererek ve tekrara düşmeksizin sistematik bir şekilde aktarması bu alanda çalışma yapmak isteyen çağdaş araştırmacılara büyük kolaylık sağlamaktadır. Bu şekilde, çalışma özelinde, fıkıh

¹⁰¹ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 355.

¹⁰² İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 320, 366. Krş. Ebû Bekr Şemsu'l-eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ty.), 10/156-157; Ebu'l-Fadl Mecduddîn Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, thk. Ali Abdulhamid Ebu'l-Hayr-Muhammed Vehbî Suleyman (Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1998), 4/429; *el-Fetâva'l-Hindiyeye*, 5/330.

¹⁰³ Bu noktada danışılan tabibin hâzik yani alanında uzman olması beklenmekte, yanı sıra Müslüman olması gerekip gerektiği de tartışılmaktadır. Kimi alimler uzman hekimlerin yeterli olduğunu söylerken kimileri bazı özel meselelerde doktorun aynı zamanda Müslüman da olması gerektiğini ifade ederler (İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 117).

¹⁰⁴ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 117.

¹⁰⁵ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 328.

¹⁰⁶ İbn Tâcuddîn, *Ahkâmu'l-merdâ*, 366.

kitaplarında hasta, hastalık ve tedaviye ilişkin yoğun ve tafsilatlı bir birikim bulunduğu, hatta bazen fazlaca ayrıntılara girildiği görülebilmektedir. Esasında eser, fıkıh kitaplarında yer alan hastalar hukukunun bir özetini sunmaktadır. Diğer yandan müellif, eseri kâdılara hüküm vermede kolaylık olsun diye hazırladığını belirtmektedir. Ancak eser başka bir açıdan hasta ilmihali olarak da görülebilir. Herkesin potansiyel hasta olduğu düşünüldüğünde sağlıklı insana ilişkin hükümlerin yanı sıra hastalara özel hükümleri yani azimetin yanında ruhsatı, ana kaidenin yanında istisnaları da bilmek gerekmektedir. Zira hastalık durumu insanın fizikî, aklî ve ruhî sağlığını etkilemektedir. Hastanın karşılaştığı bu zorluklardan dolayı bazen ruhsatlara başvurmak gerekir, bazen ise hasta bazı akli veya fiziki melekelerini kaybettiği için tasarrufları sınırlandırılmaktadır. Dolayısıyla hasta, teklife muhatap olma noktasında ya da haklar ve sorumluluklar açısından sağlıklı kimselerle eşit olmamaktadır.

Ahkāmu'l-merdā özelinde klasik fıkıh eserlerinin hastalar hukukuna kuş bakışı bakıldığında, bu konuda ibadetler alanında -bedeni bir ibadet olması itibariyle- en çok oruç bâbında, muâmelat alanında ise nikâh ve talâk bâblarında yoğunluk olduğu söylenebilir. Hastalık olarak ise yoğunluğun, tüm fıkıh bâblarına yayılmış bir şekilde cünûn (akıl hastalığı) ve fıkıhta özel bir anlama sahip maraz-ı mevt (ölüm hastalığı) üzerinde olduğu görülmektedir. Akıl hastalığı algılama ve irade yeteneğini ortadan kaldırdığı için, ölüm hastalığı ise kişinin bazı hukukî tasarruflarının sınırlandırılmasını gerektirdiği için üzerinde önemle durulmuş ve hukuka derinden etki etmiş iki durum olarak dikkat çekmektedir. Özellikle maraz-ı mevt konusu eserde hemen her konuda ve uzun uzadıya yer almaktadır, hatta pek çok kere eserlerde mutlak “*marad*” ifadesiyle maraz-ı mevt kastedilmiştir. Bu kısımlarda hastalığın detayları veya tıbbî boyutundan ziyade nikâh, talâk, alışveriş, icâre, hibe, vasiyet, ikrar gibi hukuki eylemlere etkisi ele alınmaktadır. Hastalık bazen ibâdetler alanında olduğu gibi kolaylık ve ruhsatı beraberinde getirmekte, bazen ise kişinin hukukî tasarruflarını sınırlandırıcı bir etkiye sahip olmaktadır. Bazen ise hastalığın, hastanın sorumluluğunu ortadan kaldırma, hak kaybına sebebiyet verme veya hastayı hak sahibi haline getirme yönünde etkileri de gündeme gelebilmektedir. Diğer yandan klasik eserlerde, gerek ibadetlere gerekse özel hukuka etkisi açısından bazen hastalığa ilişkin tanım ve tasniflerin yapıldığı, hastalığın mahiyeti, teşhisi veya etkilerine dair hâzık (uzman) hekimlerin görüşünün alındığı ve fakihlerin dönemlerinin tıbbi bilgisini dikkate aldıkları açıkça görülmektedir.

Müellif eserinde hasta ve hastalıklarla ilgili tüm detayları toplarken hastalık kapsamında görülmeyen siğâr (çocuk olmak), uyku gibi durumları da sunmaktadır. Bunun nedeni ehliyeti ortadan

kaldırılan arızalar olmaları noktasında akıl hastalığıyla aralarında ortak hükümler bulunduğu için fıkıh kitaplarında konuların bazen iç içe geçmiş olmasıdır. Ancak genel olarak müellifin titiz bir şekilde seçici olduğu, hastalık kapsamına girmeyen konuları kasten dışarıda bıraktığı ifade edilmelidir. Örneğin fıkıh kitaplarında hayızla ilgili özel durumlar ve hükümler tahâret bahislerinde ayrıntılı bir şekilde geçmesine rağmen İbn Tâcuddîn hayızın bir hastalık olmadığına farkında olarak bu konudaki hükümlere eserinde yer vermemiştir. Esere ilişkin dikkat çeken diğer bir husus eserde akıl hastalığı, cilt hastalıkları, cinsel hastalıklar, fiziksel engellilik, ateşli hastalıklar, cerrahi müdahale gerektiren hastalıklar gibi pek çok hastalıktan ve hükümlere etkisinden bahsedilmiş olmasına rağmen tâûn gibi insanlık tarihini etkileyen bir hastalığa yer verilmemiş olmasıdır. Halbuki hem İslam dünyası hem de Osmanlı, tarih boyunca çok büyük salgınlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Klasik fıkıh eserlerinde ve fetva mecmualarında bulunan tâûna ilişkin hükümlere kitapta yer verilmemesi bir eksiklik olarak görülebilir.

Bu çalışma ile fıkıh eserlerindeki hastalar hukuku müstakil olarak ortaya konmayıp *Ahkâmu'l-merdâ* da yer alan hastalara dair hükümler sunulmakta ve böylece 17. yüzyıl Osmanlısına ait bu nadide esere dikkat çekilmektedir. Ancak klasik eserlerde yer alan tüm konular yeniden gözden geçirilip çağdaş dönem hastalıkları da eklenmek suretiyle böyle bir hastalar hukuku çalışması yapılması elbette mümkün ve gereklidir. İbn Tâcuddîn'in *Ahkâmu'l-merdâsı* sayesinde Hanefî mezhebine ait hastalara dair fikhî hükümleri ibadet, özel hukuk ve ceza hukuku açısından tafsilatlı bir şekilde görebiliyor, hastalıkların hukuka etkisi, hastalara gösterilen kolaylıklar, tedavi olmanın hükmü, tedavi için kullanılan yöntem ve maddelerin hükmü gibi meselelere ulaşabiliyoruz. Fakat, ıskât-ı cenîn örneğinde olduğu gibi, *Ahkâmu'l-merdâ*daki tüm hükümlerin günümüzde aynen alınıp uygulanması elbette mümkün değildir. Bugün bitkisel yaşam, koma, beyin ölümü gibi tıp teknolojilerinin uzantısı olan pek çok yeni tartışma konusu da katılmak suretiyle yapılacak çağdaş hastalar hukuku çalışmalarına ihtiyaç vardır. Yine bu mantık genişletilerek hastalar fıkından öte çok daha geniş bir perspektif sunan tıp fikhî çalışmalarına da ihtiyaç açıktır. Bunun için ise öncelikle konuya dair kapsamlı monografik çalışmaların ortaya konması gerekmektedir. Bu noktada, 17. yüzyıldan bir alim İbn Tâcuddîn el-Hanefî'nin erken sayılabilecek bir dönemde ortaya koyduğu bu çaba ve eseri, çağdaş araştırmacılara güzel bir örneklik teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Bakkal, Ali. "Maraz-ı Mevt". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 28/39-41. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Belhî. Muhammed Sürûr Muhammed Murad. "Menhecu't-tahkîk". Ahkâmu'l-merdâ. 11-14. Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1997.
- Belhî. Muhammed Sürûr Muhammed Murad. "et-Ta'rifu bi'l-kitâb". Ahkâmu'l-merdâ. 43-50. Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1997.
- Belhî. Muhammed Sürûr Muhammed Murad. "Dirâse tahlîliyye havle'l-kitâb". Ahkâmu'l-merdâ. 51-69. Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1997.
- Çeker, Orhan. "Fıkıh'ta Hasta". Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7 (1997), 31-65.
- Çelebi, İlyas. "Rukye". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 35/219-222. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Din İşleri Yüksek Kurulu. Tıp ve Sağlıkla İlgili Fetvalar. Ankara: DİB Yayınları, 2020.
- Durmuş, İlhami. "Türk Kültür Çevresinde Dağlama Geleneği". Milli Folklor Dergisi 24/95 (2012), 114-121.
- Ekşi, Ahmet. "Tedavi Sürecinde İbadet (Namaz Örneği)". İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 24 (2014), 347-370.
- Erdoğan, Mehmet. Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Fetâva'l-Âlemgîriyye: el-Fetâva'l-Hindiyye. haz. Burhanpurlu Şeyh Nizam. 6 Cilt. Mısır: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1310h.
- Görgülü, Ülfet. Fıkıhta Cenin Hukuku. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî. Reddül-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr: Şerhu Tenvîri'l-ebşâr: Hâşiyetu İbn Âbidin. thk. ve tlk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz. 12 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İbn Tâcuddîn, Ahmed b. İbrâhim b. Halîl el-Hanefî. Ahkâmu'l-merdâ. thk. Muhammed Sürûr el-Belhî. Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1997.

- İbnü'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamid. Şerhu Fethu'l-kadîr. 8 Cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1315-1318.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alâuddîn Ebû Bekr b. Mesud b. Ahmed el-Hanefî. Bedâiü's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982-1986.
- Kıyık, Mustafa Harun. İslâm Kişi Hukuku Açısından Akıl Hastalığı. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Kumaş, Ali. İslâm Engelliler Hukuku. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Küçüker, Ali. Hastalar ve Engelliler İlmihali. Ankara: Anıl Matbaa, 2006.
- Mergînânî, Ebu'l-Hasan Burhânuddîn Ali b. Ebû Bekr. el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedî. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.
- Mevsîlî, Ebu'l-Fadl Mecduddîn Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd. el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr. thk. Ali Abdulhamid Ebu'l-Hayr-Muhammed Vehbî Suleyman. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1998.
- Mîka, Ebûbekir İsmâil Muhammed. Ahkâmü'l-marîd fî'l-fıkhî'l-İslâmî: el-İbâdât ve'l-ahvâlu'ş-şahsiyye. Riyâd: Mektebetur'-Ruşd, 1984.
- Muhibbî, Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dımaşki. Hulâsatü'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdî aşar. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Özay, Hilal. İslam Hukuku Açısından Bedensel Engellilik. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Özdemir, Merve. Osmanlı Fetva Mecmualarında Tıp. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Özdemir Özaykal, Merve. "Osmanlı Fetvalarında İskâtı-ı Cenînîn (Cenin Düşürmenin) Cezai Sonuçları". Hayat Ne Zaman Başlar Ne Zaman Biter: Tıbbî, Dinî ve Etik Sorunlar. ed. Hakan Ertin-Merve Özaykal. 117-136. İstanbul: İSAR Yayınları, 2021.
- Özel, Ahmet. "Ahkâm". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 1/550-551. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Pekdemir, Şevket. İslâm Özürlüler Hukuku. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Pormann, Peter E. "Tıp". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 41/95-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsu'l-eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. el-Mebsût. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ty.
- Varlık, Nükhet. Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World: The Ottoman Experience, 1347-1600. USA: Cambridge University Press 2015.

A 17th Century Work on the Law of Patients: Ibn Tāj al-Dīn al-Hanafī's Ahkām al-mardā and Fiqh Provisions Concerning Patients

Ass. Prof., Merve ÖZAYKAL

Extended Summary

Illness often entails legal facilitation for the sufferer of illness and can sometimes cause legal situations to change in favor or unfavorable ways. There are inevitably special provisions, or judgements, for the patient compared with the healthy person. For example, whether the person has the power to worship, perform legally required acts, satisfy conditions of punishment, or determine halāl and harām are each considered. In cases of illness, burdens can be lifted from the person based on principles of necessity (ḍarūrah) and benefit (maslahah), depending on the circumstances. Classical works of fiqh contain many provisions regarding patients and the combination of this information, which is scattered in various sections of these works, constitutes the jurisprudence of patients. The subject and primary source of this article is the 17th-century book *Ahkām al-mardā*, in which we find all the fiqh rulings regarding patients in a single volume. The author, Ibn Tāj al-Dīn al-Hanafī (d. 1060/1650), was an Ottoman judge and jurist. His work discusses almost all the issues concerning patients according to the chapters of fiqh. It appears to be the only example of its kind in classical fiqh. This article aims to introduce this unique volume to the reader and briefly present the understanding of patients' law in classical fiqh within the framework of the work.

Ibn Tāj al-Dīn al-Hanafī is a scholar who lived in the Ottoman lands and worked as a judge. *Ahkām al-mardā*, as its name suggests, contains fiqh provisions regarding patients. The work was researched and examined by Muhammad Surūr al-Balkhī in 1997, and there is no doubt about its title and authorship. *Ahkām al-mardā* is an original work in terms of its concept as a monograph on the law of patients. While it is a compilation work in terms of content, the absence of any other classical period work bearing the name "Ahkām al-mardā" or written on the law of patients suggests the importance of the study.

Ibn Tāj al-Dīn collected information about the law of patients from Hanafī works. As one assigned to give fatwā and qadā, he wrote this work for both himself and other scholars to benefit from while practicing their profession. Thus, the author examined the basic works of his school to record information about the law of patients in his work. He seldom looks beyond the Hanafī school for sources or opinions and rather conveys the disagreements within his school and the later preferred views (muftā bih). Accordingly, *Ahkām al-mardā* presents headings related to patients from almost every branch of fiqh. Just like in a classical Hanafī fiqh work, it follows a largely systematic method, starting with cleaning (tahārah) and ending with inheritance law (farāid). The part of kitāb al-dawā (book of treatment), located at the end of the book, can be considered the most original part of the work. Because this section contains the most detailed topics regarding diseases and treatments, and since it is a title that is not generally found in a classical fiqh work, it contains information collected from different chapters.

An examination of the law of patients in the works of fiqh, based on Ahkâm al-mardâ, reveals a high concentration on the topics of fasting, which comes under the area of worship, and marriage and divorce, which comes under private law. Also, there greater concentration on mental illness (junûn) and terminal illness (maraḍ al-mawt) (which has a special meaning in fiqh) across all chapters of fiqh. The reason for this concentration is that mental illness removes the ability to perceive and will, and terminal illness requires the limitation of certain legal dispositions. Three other features also become apparent: Firstly, definitions and classifications of disease sometimes made based on their effects on worship and private law; secondly, the opinions of specialist physicians about the nature, diagnosis, or effects of disease; and, thirdly, the jurist's consultation of the medical knowledge of their periods. Thus, based on Ibn Tâj al-Dîn's Ahkâm al-mardâ, we see in detail the fiqh provisions of the Hanafi school regarding patients in terms of worship, private law, and criminal law, alongside the impact of diseases on law, the facilities granted patients, provisions of treatment, and the methods and substances used for treatment. Finally, it is noted that since it is impossible to apply all the provisions in Ahkâm al-mardâ without change today, there exists a need for contemporary patient law studies that incorporate many new discussion topics.

Keywords: Fiqh, Patient, illness, *Ahkâm al-mardâ*, Ibn Tâj al-Dîn al-Hanafi.

